

Часлав В. Николић

Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Катедра за српску књижевност

ШТА ТО ГОВОРИ ПЕСНИК, ШТА ОН ТО ЧУЈЕ?

(Драган Бошковић, *Заблуде читања*, Службени гласник, 2015)

*A ovo „kada bih” pretvorilo bi se u kotrljajući refren,
u: kada-kada-kada-kada-kada-kada-kada-kada biiiiiiiiiiiiih,
kada-kada-kada-kada-kada-kada-kada-kada-bih-kada-bih-
-kada-biiiiiiiiiiiiih.*

Dragan Bošković, *The Clash*, 2016.

Ако у читању литературе које одликује Драгана Бошковића постоји неки завет знања, читалачког ероса, научне ерудиције, заветни осећај писања за хумано у свету и у књижевности, онда је тај Бошковићев завет са литературом и светом једном давно успостављен, изнова утврђиван у пређашњим научним радовима и још једном, можда очигледније него раније, исказан као родно место савремене српске књижевности и науке о књижевности: *Кни нас је једноставно свему научио*. Поглављем „О Данилу Кишу, опет, и увек...” завршава се књига *Заблуде читања* Драгана Бошковића, објављена 2015. године, која не понавља тек, церемонијално, наклоност аутора за књижевно дело великог писца, него у књизи радова о српској књижевности – о књижевности уопште, о богу, знању, утопијама, о болести, трагизму живота – испољава кишовско ерудицијско разграновање и сериозно књижевно саморазумевање, аутентично обележава најразноврсније, каткад ретко додириване домене науке о књижевности, тако да се књига читалачких заблуда претвара у научно-поетско-филозофско самоогледање у одразима историје науке, у велики, разнотони научни епос, у новелистички роман о науци, у потрагу за прстеном смисла српске науке, културе, српског бића, за прстеном који је у самој потрази. Проблемска разноврсност, развођење мишљења према различитим областима знања (од литературе и лингвистике, преко историје, геополитике, културологије до медицине и теологије, или од искуства језика, преко искуства брака, тела, рата, егзила, до искуства љубави и бога), отварају нову Бошковићеву књигу есеја *Заблуде читања* према свима који препознају деликатну мисао о човеку и свету. Песничком збирком *Ошам*, из 2014. године,

а онда и књигом студија *Заблуде читања*, из 2015. године, наступило је нешто другачије и изврсније у певању и мишљењу Драгана Бошковића.

Текстови што сачињавају *Заблуде читања* груписани су у седам поглавља. Прва целина је књижевноисторијска и метакњижевноисторијска. Преко парадигме књижевне историографије Јована Деретића, аутора најутицајније савремене историјске визије српске књижевности, Драган Бошковић најпре пропитује „насиље и завет канона”. Јован Деретић је препознат као метонимија целокупне историје српске књижевности, историје у којој се може сагледати и својеврсна држава националне књижевности. У деретићевском књижевноисторијском отиску Бошковић читава рационалистичко-позитивистичку оптику, услед које су до изражаја дошле више идеолошке, историјске и друштвене, него поетичке карактеристике српске књижевности. Но, Бошковић у Деретићевом историјском ходу примећује и журбу, која би требало да се искаже као историјска истина српске књижевности. Деретић нас, наиме, месижански води и даље од историјске правде и истине, „јер правда и истина историје српске књижевности јесу ту, али као оне које никада неће доћи, јер оне јесу долазак, померање, преображај и објава која је увек и само у доласку” (Bošković 2015: 20). Разлаз генеричке топографије српске књижевности и политичкоисторијских институција (у виду државе, државних граница, политичких центара) осветљен је у тексту „Издалека: Егзил и геополитички идентитет српске књижевности”. Егзил је, по Бошковићу, „образац нашег онтолошког, политичког, друштвеног, културног и књижевног идентитета”, место *нигде* и место *ризика*, па се историја српске књижевности успоставља сложеним радом припадања себи и припадања Другом. Историјско конституисање српске књижевности одвијало се „изван матице”: „Стварана у Јужној Угарској, и у широком луку: Италија – Беч – Сент Андреја – Русија, српска књижевност је полако, скоро један век, из ових подручја силазила ка својој, у 19. веку фиксираној матици, али све до краја 20. века није заживела у њој” (Bošković 2015: 26). Рад „Византија: На европском путу српске књижевности” упућује на феномен присуства/одсуства Византије у нашој савременој култури као на „утопијски пут европејизације српске књижевности”. Византија је у српској књижевности изменила своје симболичке потенцијале, прешавши од „једне толико виртуелне и толико реалне Византије” до „једне поетичке Византије”, што за Бошковића представља и наше померање „од једне жудње до једне трауме, од пута у Европу до пута ка себи”. Сусрет са Византијом данас изискује одговарајући став: „Да ли смо припадали Византији отворено је питање, као и питање да ли сада припадамо Европи” (Bošković 2015: 47). У завршном раду првог поглавља Драган Бошковић испитује савременост књижевних прилика, њихов идеолошко-политички карактер, интеркултурне и интерлитерарне релације у ширем, интегралном простору некадашње/садашње „југословенске књижевности”. Један пожељан интеркултурни и интерлитерарни дијалог на простору „књижевног Југа” могао би

да се спроведе тако да покаже вољу појединачних националних култура за културним прекорачењем „национално крутих концепција”. Тако би се превазишли и пројекти „идеолошких манипулација књижевноисторијским чињеницама и културним идентитетима”, не би ли се ови идентитети управо сачували „у Другости Истога”.

У другом поглављу налазимо само један текст, кратко одређен: „Босна”. Посреди је Бошковићево убедљиво и занимљиво читање Андрићевог читања приповедачког дела Петра Кочића. Бошковић испитује разлике између Андрићевог есејистичког и књижевног препознавања босанског простора, утврђујући како велики писац у Кочићевом делу ипак није разазнао ону трауматичну Босну што је разазнаје сама његова књижевност и коју Кочићеве приповетке несумњиво одражавају. Јер баш попут Андрићевих јунака, Босна, коју бисмо могли да препознамо не као мост но као фигуру трагизма, окренута је „процепима у себи самој, оном одсутном, док наставља да лебди између светова, над несагледивом траумом, болом, трансперсоналном и трансцендентном провалијом у коју се све у њој сурвава” (Bošković 2015: 69).

У два текста трећег поглавља Бошковић је проговорио о Данилу Кишу – најпре о односу књижевности и хуманизма, преко искустава формалистичке методологије, а потом о спрези поетичких, етичких и политичких вредно-парадигму „оне књижевности у којој човек изнова постаје човек”, док књижевност данас то не може да упризори, па је Кишов пример такав да пред њим постаје јасно како „смрт човека чека неку нову поетику, једну нову форму, друштвено комуникативни облик, самосвест која би ускрсла несталога човека” (Bošković 2015: 83). Борислав Пекић и Данило Киш за Бошковића су „два српска књижевна Хамлета”, подједнако запитана над ужасима модерног света и „*над речима, речима, речима*”. Упркос познатим разликама, историјска ситуација коју дело двају великих писаца самозапитано одсликава показује истоветност предмет : „политичко-историјска моћ и тоталитарно-историјски Ум”.

Четврто поглавље обележено је радом о онтолошком искуству рата у *Роману о Лондону* Милоша Црњанског. Драган Бошковић настоји да, са јунаком последњег романа Црњанског, послушне рат, како би се овим ослушкивањем приближио Другога, али не на начин дохватања, него читавајући да је сопственост Другости лакановско *реално*, као оно што се не може имати. Култура буке онемогућава да се данас чује нечујно, а рат/расправа/полемос управо се развијају као „оно што се (још) не чује, оно што остаје неиспуњено као нечујно неког говора” (Bošković 2015: 97). Бошковић жели да проговори о жртви песника, приближавајући у том изговарању жртве Црњанскову литературу и Хајдегерово препознавање Хелдерлина. Јер жртву Црњанског, *која ми нисмо чули*, придружује жртви Хелдерлина, *која Немци нису чули*, управо преко Хајдегеровог настојања да жртву песника сагледа „као двоструку: као онтолошку жртву бића које чује и мора да изговори, али и као онтичку жртву

говора, јер тај говор нема ко да чује” (Вошковић 2015: 97). Рјепнин, у *Роману о Лондону*, ступа, како му то Бårлов назначава, у војни поредак као у „марш мртвих”, у „полигон смрти”, јер је немогуће вратити се „ТАМО”. Према томе, „стићи ТАМО” значи послушати глас полемоса, мртвих, и стати под команду рата, Брусилова, уз Бårлова” (Вошковић 2015: 111).

У петом поглављу Драган Бошковић преко великих кодова поетског самознања испитује орфејски удес српског песништва, обележавајући три велике модернизацијске етапе наше поезије фигурама Владислава Петковића Диса, Бранка Миљковића и Војислава Карановића, а њихово дело речима МОЖДА, УЗАЛУД и МОГАО БИХ. Иако српски песници исказују чежњу за умирењем у загрљају бића, извесно је тек велико ништа, јер „после Лазиног ’У рај у рај, у њезин загрљај’, а преко Дисовог ’заљубљени, смрћу загрљени’, и Миљковићевог ’празне руке, празно срце’, сачекаће нас Карановићев ’загрљај / У коме нема никога” (Вошковић 2015: 125). На онтолошку проблематику визије о Црњанскомом последњем роману и визије о српској поезији 20. века наслања се и први текст шестог поглавља, које Бошковић започиње додирујући оно „изван језика”, и отискујући онтолошке предиспозиције књижевности, комуникације и хуманитета. Властито нихилистичко искуство читања, у тексту „Изван језика: Књижевност, језик, комуникација”, аутор разазнаје као оно које задржава хуманистички карактер. Јер „докле год наш херменеутички дух буде могао да дешифрује трагове празнине која понавља нешто необично важно, она ће бити наша, људска, и тако спасоносна; оног тренутка када то више не буде било могуће, то ће бити знак да је наш свет заувек нестао” (Вошковић 2015: 135).

Шесто поглавље показује каквог је распона Бошковићева теоријска пажња, па нам се на моменте чини да више није реч тек о примени књижевне теорије на области са којима се књижевност, перманентно или повремено, додирује, да није реч тек о изузетној ерудицији аутора, него о нечему још необичнијем, изврснијем: о знању и о теорији као о својеврсној мудросној имгинацији што испуњава празан и неосмишљен савремени свет. Драган Бошковић разлистава своја теоријска интересовања према темама као што су брак у књижевности и књижевност у браку, цинизам медицине и медицински потенцијал књижевности, онтолошке и политичке претпоставке пријатељства, те, на крају поглавља, филозофско (левинасовско) виђење књижевности у дослуху са месијанском семантиком, преко идеје Богочовека. Приказујући, тако, оно немогуће у свету („немогућу” љубав, „немогући” идентитет итд.), Бошковић на трагу Аверинцева, у тексту „Зашто у књижевности брак није могућ: зашто књижевност није могућа у браку?”, мисли догађај брака као догађај уцепљења другог у нас, којим се тек прилази себи. Јер „да би преузео њен поглед на свет, мушкарац мора толико дубоко да се сједини са женом, и обрнуто, жена да прихвати његов свет до крајњих граница свог, женског света, ону ’чудовишност’ мушкараца, а он, ону ’лудост’ жене” (Вошковић 2015: 142). У-

врђујући како је брак сусрет двоје у тајни коју само смрт може да посведочи, да смрт изговара како су двоје једно тело, Бошковић проверава какве књижевности може бити у браку, може ли литература бити жена, као и какве се перспективе указују приликом мишљења о љубави као светој и о литератури као светој. У тексту „Цинизам медицине и 'лечење' литературом” Драган Бошковић изнова указује на хумани смисао литературе, у коме се може установити „последња одступница смрти, здравља и човечности”. Према ономе што као могућност пред људскошћу препознаје у књижевности, аутор вреднује и заштрава позицију медицине, која интегралним сагледавањем човека, и у догађају његовог здравља и живота и у догађају његове болести и смрти, може да се супротстави духу техноманије и могућем фашизму медицине, нудећи човеку утеху за смртност. У садејству са Деридиним *Политиклама*, рад „Политике пријатељства: алтеритет, онтологија, читање” осветљава дијалог знакова, текстова, дијалог читалаца и знакова, показујући потребу да баш тамо где се увек препознајемо као Други, изгубљени и мртви у Другима, јесте потребна „пријатељска љубав, жртва, одговорност”. Љубав и жртва у виду читалачке посвећености која потврђује смисао онтолошке идентификације читалаца и текстова. Шесто поглавље заокружује текст „Месија: Теолошко читање Левинасове идеје Богочовека”, у коме се потврђује еминенција књижевности, пошто се у њој открива могућност за реално, непојамно, неизрециво, чудовишно, али је баш ова могућност, по Бошковићу, могућност за Бога, за Другог. Књижевност је као таква, дакле, „ТРАГ, самоприкривајуће присуство човека и Бога у лицу текста” (Вошковић 2015: 176). Трансцендентну истину књижевности аутор проналази у њеној понизности, упркос природи света, и у понизности читања, упркос изазовима текстова.

„Зато је читање хуманистичко месијанство у свету без Бога: присуство понижене Речи Божије у самој књижевној речи. Невидљивог, испљуваног, бичеваног, убијеног, али и ускрелог тела Сина човечијег као тела књижевног текста. Сина Божијег као сина Бога и литературе и овога света.” (Вошковић 2015: 176)

У погледу литературе Данила Киша, Драган Бошковић ће на крају *Заблуда читања*, у седмом поглављу, подсетити на могућност да се писцу приговори, но ипак бира да каже о ономе чиме историје читања почињу и о ономе што, по цену недостатака литературе и заблуда у читању, након свега остаје: *зашто је један писац огабрао баш мене као његовој читаоца*. Унутар властите аутобиографије Бошковић отискује дело Данила Киша као место истинског интелектуалног, хуманистичког и онтолошког препознавања, дакле као место завета између човека и оног доброг у свету. Киш стога за Бошковића није тек рационални избор, мада јесте, нити је само знак културне и друштвене условљености, мада јесте, јер је и место на коме се судбоносно сусрећу тајна, дар и немогуће. Но, место сусрета човека и писца мора остати тајна, по цену

оног најбољег што би, могао би веровати неки читалац, имао да каже када би могао. А заправо, место сусрета човека са оним који га је позвао мора остати свепрожимајуће сусретање, јер се сусретом укида агонија тражења, човек се напросто, као у окрету ка Богу, одазива писцу и налази одговор на сопствена питања о себи. Одговор човеков писцу као и Богу „почиње и завршава се у личном, поетичком, историјском, аутобиографском, чији смисао се онда изнова и изнова дарује посредством једног писца, или једног Бога, једног дела и једног друштва и културе у којима се затичемо” (Воšković 2015: 185). Разумевање Кишове литературе за Бошковића означава интегралан задатак, будући да се раскривањем смисла поетике дознаје и о смислу друштва и културе, те о њиховој узајамности са књижевношћу. Као што се криза књижевности дефинише као генеричка „криза обликотворних, поетичких и представљачких одговора књижевности на себе саму”, извесно је да нарастање поетичке самосвести омогућава разазнавање кризе као генеричког и перманентног стања историје људских друштава. Искази о кризи књижевности (и историје) заостравају питања о смислу књижевности, а и једно и друго, и криза и питања, одувек постоје. Но, Кишова литература, по Бошковића, представља оно место у историји књижевних криза на коме су утврђени далекосежни одговори-аргументи на питања о смислу присуства кризе, књижевности, па и аргументи нашег савременог читања дела Данила Киша. Дакле, Бошковићу на питања о себи као читаоцу, на питања о Кишу, књижевности и историји одговара онај који позива:

„Да је књижевност, као место немогућег, представљала ону последњу мисао о човеку и свету. Да је, снагом сопственог дискурса стварала културну мрежу кроз коју је овај свет гледао више и даље. Да је увек била део друштвеног поректа и 'удео чуда' (Киш). Да је њена позиција скепса и запитаност? Да је овудек видела скривен и невидљиво и чула оно што се, без ње, никада није могло чути. Да је, поетички спасавајући себе, спасавала човека од света и њега самога. Да је одувек постављала питања 'истовремено безначајна (у односу на потребе света) и суштинска (јер управо та питања утемељују књижевност)' (Киш)” (Воšković 2015: 183–184).

У савременом књижевном хоризонту, дело Данила Киша, по Бошковићу, издваја се „литерарном скепсом” којом деконструише „политичку митологизацију друштва” и излаже свету „ужасну спознају људског удеса”. Упркос свим његовим стратегијама надвладавања критичке свести, књижевност друштва – А Кишов пример је парадигма – може „да каже своје књижевно-симболично 'Не', које вековима одјекује као завет писане речи са човеком, као завет освешћења традиције, културе, хуманитета” (Воšković 2015: 185). Данило Киш говори у име сведока-жртва, омогућавајући им *да проговоре, чују и виде*, да се кроз њихов језик ослобађа елементарно хумана перспектива. Јер „бити на

месту онога ко говори, сведочи, значи бити на повлашћеном месту човека, писца, литературе” (Vošković 2015: 186). Кишова књижевност раскрива политичку природу друштва, у њој се образује и посебно поимање моћи литерарног дискурса, поимање које се данас може разумети као манифестно место Драгана Бошковића у односу на литературу и њену присутност у друштву: „Књижевност постаје (по)етички знак да је, и поред увек присутне сумње и оправдања, историјски и политички злочин над човеком извршен. И зато књижевност, унутар епистемолошко-логичко-историјских апорија, провоцира и обавезује литерарним обликом пређутаног, сама постајући знак убијеног” (Vošković 2015: 187).

Што је могуће казати о Кишовој литератури необично је лако могуће поновити и приликом говорења о књизи *Заблуде читања* Драгана Бошковића. Ова лакоћа долази од ретке и ексклузивне присности читања и књижевности, којим мишљење о литератури, баш разумевањем по цену неразумевања и читањем по цену нечитљивости, баш оним *кад бих* заблуде упркос њеном бесмислу, постаје истинско знање бића књижевности – бића човека. Ваљда тако понеки теоретичар књижевности показује не само да је од великог писца научио све што је научио, него и да је његово биће у таквом завету са књижевношћу да се и само, док ослушкује, почиње да исказује писањем – теорије, књижевности. Кад би он био песник! А *Заблуде читања* већ јесу научна књига која, између осталог, пева. Што је Бошковић, понављам, казао о Кишу, могли бисмо казати и о Драгану Бошковићу, данас поводом *Заблуда читања*, сутра већ поводом неког новог, можда најпре песничког *кад бих*. А можда и поводом оног немогућег – поводом нашег незамисливог уцепљења у њега, Драгана Бошковића, као другог, којим бисмо могли, кад бисмо могли, чути њега а прићи себи. Послушајмо:

Киш нас је једноставно свему научио. Поетички и књижевноисторијски освешћен, ако желишће и као манију и ценљмен писања, Киш је, упркос свести о свим њеним кризама, безразложним усхићењима и несхваћљивим суновратињама, веровао у литературу. Чекали смо да нам неко отворено каже истину свести и литературе, вукли га за језик, а данас му замерамо што је уопште проговорио.

caslav.nikolic@gmail.com